

Twierdza Zamość

Ostatni Bastion Powstania Listopadowego

Nowa wystawa czasowa: wrzesień – grudzień 2021 r.

Twierdza Zamość przed wybuchem powstania listopadowego

Miasto z fortyfikacjami zostało przejęte od Ordynacji Zamojskiej przez armię Księstwa Warszawskiego w 1809 r. Dekret Fryderyka Augusta (księcia warszawskiego) z 1811 r. zapowiadał upaństwowienie miasta. W latach 1809-1813 modernizacją twierdzy kierował płk Jean Mallet, dowódca wojsk inżynieryjnych Księstwa, skierowany do wojska polskiego z armii francuskiej.

Po epoce napoleońskiej, na Kongresie Wiedeńskim, z większości ziem Księstwa utworzono zależne od Rosji Królestwo Polskie pod berłem cesarza Rosji Aleksandra I i jego następców. Zamość pozostał w granicach Królestwa. W 1821 roku podpisano z Ordynacją układ o wymianie miasta na dobra państwowe. Dalszą, najbardziej gruntowną modernizację twierdzy prowadził również gen. Jean Mallet – Jan Malletski, który przeszedł do służby w armii Królestwa Polskiego. Modernizację twierdzy prowadzono od 1817 r. do 1831 r. i już niewielkim stopniu również po upadku powstania.

Garnizon zamojski przed i w czasie powstania

Armia Królestwa Polskiego przed powstaniem, na stopie pokojowej liczyła do 30 tys. żołnierzy.

- Stan wojska 1 sierpnia 1830 r. wynosił 41879 żołnierzy, w tym pod bronią 37855.
- Garnizon zamojski liczył z reguły ponad 4 tys. żołnierzy a artyleria twierdzy 160 dział.
- Raport dzienny z 27 września wykazywał 4755 żołnierzy.

Piechota Królestwa zorganizowana była w 2 dywizje. Dowództwo i sztab II dywizji stacjonowały w Zamościu. Stacjonował tu też sztab i dowództwo III brygady tej dywizji oraz jej 4 pułk strzelców pieszych (dywizja składała się z 3 brygad, w skład których wchodziło 6 pułków piechoty). W Zamościu stacjonowała też kompania artylerii garnizonowej do obsługi artylerii fortecznej.

W związku z odejściem części żołnierzy do oddziałów liniowych stan załogi był płynny. W twierdzy organizowały się nowe bataliony istniejących pułków. Ostatecznie pozostały w niej czwarte bataliony 2 i 4 pułku strzelców pieszych, 3 i 7 pułku piechoty liniowej, złożone głównie z nowych rekrutów oraz kompanie artylerzystów, saperów i niewielka ilość kawalerii. W chwili wkroczenia do Królestwa armii rosyjskiej feldmarszałka Dybicza (luty 1831) załoga Zamościa liczyła ok. 3800 ludzi. Znaczne straty w załodze wywołała epidemia cholery (maj 1831 r.) ale garnizon już w czerwcu osiągnął najwyższy stan – 5600 ludzi (napływ ochotników z Wołynia, Podola i Ukrainy). W sierpniu – wrześniu, gdy część ochotników odeszła za Wisłę, garnizon nadal utrzymywał wysoki stan liczebny (ponad 4200 ludzi).

W skład załogi wchodziły wówczas:

- 4 bataliony piechoty (3887 ludzi)
- szwadron jazdy (151 kawalerzystów)
- kompania artylerii (240 ludzi).
- liczebność załogi w chwili kapitulacji twierdzy (21 października 1831 r.) - 3500 ludzi.

W chwili wybuchu powstania komendantem twierdzy, był przeciwny powstaniu, gen. Józef Hurtig. Wiadomości o wybuchu powstania dotarły 2 XII. Do Zamościa 5 XII przybył wysłannik władz powstańczych Andrzej Koźmian, dostarczył rozkazy dla załogi i wiadomości o wymarszu w. ks. Konstantego z oddziałami rosyjskimi z Królestwa z decyzją o niestawianiu jemu przeszkód. Do rozkazów dostosował się d-ca II dywizji gen. Edward Żółtowski.

- **14 XII 1830 r.** Hurtig został odwołany przez dyktatora powstania gen. Józefa Chłopickiego. Rozkazem z tego dnia na komendanta powołano gen. Juliana Sierawskiego (po wybuchu powstania gubernatora Warszawy). 16 XII na zastępcę komendanta powołano ppłk Ignacego Prądyńskiego, jego głównym zadaniem było przygotowanie twierdzy do wojny.
- **6 II 1831 r.** po odwołaniu gen. Sierawskiego nowym komendantem mianowano płk. Jana Krysińskiego awansowanego w kwietniu 1831 na stopień gen. brygady. Sprawował tę funkcję do końca powstania.
- **Generał Jan Krysiński** (1770-1837), artylerzysta, inżynier wojskowy, służbę w wojsku rozpoczął jeszcze w dobie Sejmu Wielkiego, brał udział w wojnie obronie Konstytucji 3 Maja 1792 r., w powstaniu kościuszkowskim (1794). Służył w Legionach Polskich Dąbrowskiego, w armii Księstwa Warszawskiego. Uczestniczył w wyprawie Napoleona na Rosję. Służył w armii Królestwa Polskiego. Przed objęciem zamojskiej twierdzy, po wybuchu powstania pracował przy fortyfikacjach Warszawy.

Prace fortyfikacyjne w czasie powstania

Trwające od zimy prace fortyfikacyjne w twierdzy Zamość, pod kierunkiem Prądyńskiego a następnie Krysińskiego i oficerów korpusu inżynierów, przeciągnęły się do lata. W kwietniu 1831 r. zbliżały się do końca. Prace toczyły się na całym obwodzie twierdzy. Gruntownie wzmocniono bastion V usypując ziemny nadszańiec. Prowadzono prace wokół rotundy, wzmocniono rejon bastionu III budując przed nim lunetę, tworzone nowe stanowiska artyleryjskie na przedpolu twierdzy. Wewnątrz twierdzy prowadzono prace murarskie wzmacniające mury niektórych obiektów służących garnizonowi. Przy pracach ziemnych zużyto, do budowy stanowisk i opalisadowania rowów, wielką ilość drewna, dostarczaną przez Ordynację.

Twierdza w wojnie 1831 r.

- Główne siły rosyjskie, po wkroczeniu do Królestwa 5 lutego maszerowały na osi Białystok- Warszawa, 25 lutego stoczyły bitwę pod Grochowem, która zatrzymała rosyjską ofensywę.
- W lutym formacja rosyjska, stanowiąca lewe skrzydło armii Dybicza, dowodzona przez gen. Kreutza znalazła się w rejonie na północ od Zamościa. Krysiński urządził szereg udanych wypadów z twierdzy. Największy sukces przyniosła wyprawa na Uściług, gdzie 5 marca rozbito batalion rosyjski biorąc do niewoli 360 żołnierzy.
- W czasie ofensywy polskiej wiosną 1831 r. twierdza była bazą dla działań polskich ugrupowań na południu Królestwa. W połowie marca do Zamościa dotarł korpus generała Dwernickiego, przeciwko któremu Dybicz skierował 18. tysięczny korpus gen. Tolla.
- 3 kwietnia korpus Dwernickiego (4700 ludzi) opuścił twierdzę i pomaszerował na Wołyń. Ostatecznie osaczony przez wojska rosyjskie, 1 maja został zmuszony do przekroczenia granicy z Austrią, gdzie został rozbrojony. 12 maja do Zamościa dotarł korpus gen. Chrzanowskiego (5600 żołnierzy) z pierwotnym zamiarem udzielenia pomocy Dwernickiemu. W czerwcu, po opuszczeniu Zamościa korpus sforsował

pod Gołębim Wisłą przechodząc na zachodni jej brzeg.

- w wojnie 1831 r. po klęsce polskiej pod Ostrołęką (26.V.) inicjatywę przejęli Rosjanie.
- w lipcu 1831 r. Zamość został zablokowany przez 12. tysięczny korpus Kajsarowa.

W twierdzy, po utracie Lublina schroniła się Komisja Województwa Lubelskiego. Podczas oblężenia Krysiński organizował liczne udane wypad.

Zbliżał się upadek powstania. Na głównym froncie 8 września skapitulowała Warszawa, 18 września granicę z Austrią przekroczył i złożył broń korpus gen. Ramorino. 5 października na granicy pruskiej złożyły broń główne siły powstania. 9 października kapitulował Modlin. Kajsarow zawiadomił komendanta zamojskiej twierdzy Krysińskiego o sytuacji i zgodził się na wysłanie kilku oficerów z załogi do Warszawy, Modlina i Kalisza aby przekonać gen. Krysińskiego o beznadziejności położenia. 21 października podpisano umowę kapitulacyjną, następnego dnia garnizon (3500 ludzi) złożył broń w arsenale i wymaszerował przez bramę Lwowską. Upadła ostatnia placówka powstania.